

संचारिका फिचर सेवा

वर्ष ११

अंक १२

मासिक

पुस/माघ

December, 2008

■ सेतीको खोंच, पोखराको धराप कोही गम्भीर छैनन	✍ सुष्मा पौडेल
■ व्यावसायिक मर्यादा भुल्दै छन् डाक्टर अस्पतालमा आन्दोलन र राजनीति	✍ नितु पण्डित
■ आत्मनिर्भर बन्दै बहिराहरू सहयोग गर्न कोही अधि सरेन	✍ निमा काफ्ले
■ विज्ञापनको नकारात्मक प्रभाव जोखिममा बालबालिका	✍ इन्दिरा भट्टराई
■ आमाबाबुको सम्मानमा समाजसेवा समयसँगै फेरिँदै छ सोचाइ	✍ रेखा राना
■ जबर्जस्त गृहिणी	✍ जमुनावर्षा शर्मा
■ महिला सहभागिता कसरी बढाउने ? सामुदायिक वनबाट सिकौं	✍ रेखकुसुम रेग्मी

सञ्चारिका समूह/नेपाल

सेतीको खोच, पोखराको धराप : कोही गम्भीर छैन

६ महिनामा सेतीको खोचमा भरेका चारमध्ये केहीलाई जिउँदै र केहीको लास निकाल्नुपरेको छ । पोखरेली यस्तो धरापमाथि बसिरहादा पनि सरकार र सम्बन्धित निकाय कसैलाई वास्ता छैन ।

✍ सुष्मा पौडेल

पोखरा/ असार १० : पार्दीकी अढाई वर्षीया आराधना प्रधान पोखरा रंगशालाको पछाडि टुटुङ्गामा ६० फिट तल खसिन् । २१ घन्टापछि कमल नेपालीले उनलाई जीवितै बाहिर निकाले ।

असोज १८: हल्यान्डका ५९ वर्षीय पिटर रजको पोखरा उपमहानगरपालिका वडा नं. १७ को रातो पहिरोको खोचमा खसेर मृत्यु ।

मङ्सिर ११: अन्नपूर्ण बोर्डिङ स्कूलमा अध्ययनरत १३ वर्षीय सुविन गुरुङको पोखरा रंगशालाको खोचमा खसेको दुई घन्टापछि स्थानीय बासिन्दा र प्रहरीद्वारा उद्धार ।

मङ्सिर २३: सुकुम्बासी टोल पोखराकी ३२ वर्षीया माया विक घरनजिकै खोचमा खसेपछि उनको उद्धार गरियो । एक सय २५ फिट तल खसेकी विकलाई भीम तामाङ र कमल थापाले उद्धार गरेका थिए ।

पछिल्लो ६ महिनामा पोखराको सेती खोचमा भएका घटना हुन् यी । सञ्चारमाध्यमले समेटेर तत्कालै उजागर गरेका घटनाको विवरण मात्रै हो यो । घाँस, दाउरा र मेलापात गर्दा यसअघि यस्ता घटना कति भए होलान्, जानकारी छैन । जिल्ला प्रहरी कार्यालय कास्कीसम्म पुगेर कसैले निवेदन दिएका वा प्रहरीले सार्वजनिक जानकारीमा राखेका घटना गएको पाँच वर्षमा १५ वटा छन् । तर, कसैले पनि पत्तो नपाई यस्ता थुप्रै घटना भएको स्थानीय बासिन्दाको भनाइ छ ।

अढाई वर्षीया आराधनाको घटना देशव्यापी चासोको विषय भयो । माया विकको विषयले पनि निक्कै हल्लाखल्ला मच्चायो । तर पनि यस्ता मामिलामा सम्बन्धित निकाय संवेदनशील देखिएका छैनन् । स्थानीय प्रशासनले आराधनाको घटनापछि खोच रहेको जोखिमपूर्ण क्षेत्र पहिचान गरी त्यस्तो दुर्घटना हुन नदिने आश्वासन दिएपछि पनि अरू तीनवटा त्यस्तै घटना भइसकेका छन् ।

आराधनालाई खोचबाट उद्धार गर्न धेरैले साथ दिए । सञ्चारमाध्यमको लगातार प्रवाहले नै उनलाई बचाउन सकिएको उनका परिवारको बुझाइ छ । उनलाई बचाउन जोखिम मोलेका ११ वर्षीय कमल नेपाली वर्षका साहसी बालक पनि घोषित भए । कमललाई थुप्रै सङ्घसंस्थाले सहयोग मात्र गरेनन् काठमाडौंको जेभियर इन्टरनेसनल स्कूलले निःशुल्क पढ्ने व्यवस्था नै मिलाइदियो । कमलको साहसको कदर हुनु स्वाभाविक थियो । तर, प्रशासनको बेवास्ताबाट के बुझिन्छ भने सरकार पटक-पटक उनलाई त्यही काममा लगाउन चाहन्छ । स्थानीय रामकृष्ण पहाडी भन्छन्, 'सरकारले त्यस्ता क्षेत्र पहिचान गरी तारवार वा

पर्खाल लगाएर नियन्त्रणमा राख्ने काम नगर्ने हो भने कमललाई बधाई दिनु भनेको तिमी फेरि पनि तयार हुनुपर्छ है भनेजस्तै हो ।'

पोखरा पर्यटकीय नगरी हो । पर्यटनका हिसावले यसलाई नेपालको स्वर्ग नै मानिन्छ । तर, कहिलेकाहीं हुने यस्ता घटनाले पोखरा आउने पर्यटकको मनमा चिसो पारिदिन सक्छ । उनीहरूले पोखरालाई डरलाग्दो क्षेत्र ठानिदिन सक्छन् ।

भूगर्भविद् केशव पौडेल पोखराको सबै भाग कमजोर नभई सेतीको आसपास र अन्य क्षेत्रसमेत गरेर पाँच किलोमिटर जति भूभाग मात्र जोखिमयुक्त भएको बताउँछन् । केआई सिंह पुलदेखि ढुङ्गोसाँघुसम्मको करिब पाँच किलोमिटर क्षेत्रमा सेती नदी बगेको छ । पोखरा रंगशालाको डिलदेखि रातो पहिरोसम्म करिब दुई किलोमिटर क्षेत्रमा धाँजा फाटेको छ । ०५१ सालमा आएको ठूलो बाढीले यसरी जमिन फाट्न थालेको हो, त्यसपछि लगातार जमिन फाटिरहेको छ ।

दस वर्षअघि खानी तथा भूगर्भ विभागले यो क्षेत्रको भूवनोटको अध्ययन गरेको थियो । अध्ययनले सेती नदी

छेउछाउका ठाउँलाई जोखिमयुक्त क्षेत्र भनेको थियो । जसमा रंगशालाको दक्षिण, पश्चिम, एसओएस बालग्रामदेखि रातो पहिरोसम्म भन्डै दुई किलोमिटर क्षेत्र पर्छ ।

आराधना एसओएस बालग्रामभन्दा केही तलको सेती नदी डिलको धाँजामा खसेकी हुन् । सुविन रंगशाला छेउबाट खसेका हुन् । रंगशाला क्षेत्रमा बाक्लो बस्ती छ । रंगशालामा गतिविधि धेरै हुन्छन् भने क्रिश्चियन धर्मावलम्बीहरूको समाधिस्थल पनि नजिकै भएकाले त्यस क्षेत्रमा चहलपहल बढी नै हुने गर्छ ।

दुई वर्षको अध्ययनपश्चात् भूगर्भविद्हरूले सेती नदीको वारिपारि सय मिटरभित्र कुनै पनि निर्माणकार्य गर्न नहुने सुझाव दिएका थिए । तर, त्यो सुझावलाई नगर उपत्यका विकास समिति र नगरपालिकाले वास्ता गरेनन् । परिणाम अहिले यो क्षेत्रमा अनियन्त्रित रूपमा घरहरू निर्माण हुने क्रम बढेको छ । भूगर्भविद् केशव भन्छन्, 'प्राकृतिक कारणले यसलाई रोक्न सकिन्न । तर, जग्गा अतिक्रमण, बाक्लो बसाइ, सहरीकरण, ठूला भवन निर्माणमा भने ध्यान दिनुपर्छ ।' नदी किनार जहाँ कमजोर छ तिनै ठाउँ नै रोडा, बालुवा र ढुङ्गा निकाल्ने केन्द्र बनेकोमा उनले चिन्ता व्यक्त गरे ।

लेकसाइडका माधव पहाडी स्थानीय निकायले रोडा, बालुवा, ढुङ्गा निकाल्न दिएर जोखिमलाई भन्नु वढाएको

बताउँछन् । उनी भन्छन्, 'अरू योजनामा निष्फक्ती लगानी गर्ने नगर विकास र नगरपालिकाले यो क्षेत्रमा लगानी गर्नसमेत आनाकानी गरिरहेका छन् ।'

छोरेपाटन उच्च माध्यमिक विद्यालयका प्रधानाध्यापक लक्ष्मण थापा पोखरावासी जोखिममाथि निदाउन बाध्य भएको

बताउँछन् । उनी भन्छन्, 'कुनै पनि बेला जोकोही खोंचमा खस्न सक्छ । तर, पनि हामी त्यति गम्भीर छैनौं ।'

सञ्चारिका फिचर सेवा / सञ्चारिका समूह

व्यावसायिक मर्यादा भुल्दै छन् डाक्टर

विशुद्ध मानवीय सेवाको व्यावसायिक दायित्व बोकेका डाक्टरले नै राजनीतिक स्वार्थका लागि आन्दोलनको सहारा लिन थालेका छन् ।

नितु पण्डित

काठमाडौं/ कर्मचारी नेतृत्व अक्षम भएको आरोप लगाउँदै वीर अस्पतालका चिकित्सक र कर्मचारी केही समयअघि आन्दोलनमै उत्रिए । विरामीको उपचार गर्ने चिकित्सक नै आन्दोलनमा उत्रिएपछि चार दिनसम्म अस्पतालमा उपचार ठप्प भयो । आकस्मिक कक्ष सुचारु राखिए पनि बहिरङ्ग सेवा पूरै बन्द गरियो । सुलभ र सस्तो उपचारको आशमा देशभरमै सबैभन्दा बढी विरामी आउने वीर अस्पताल आएका विरामी उपचारको अभावमा अलपत्र परे । ६ सूत्रीय माग राखेर आन्दोलनमा उत्रिएका स्वास्थ्यकर्मीको माग थियो- उपकुलपति विश्वराज दलीको राजीनामा । राजीनामा दिन नचाहने उपकुलपति र दिलाएरै छाड्ने आन्दोलनरत चिकित्सकहरू दुवैको कुरा मिल्न सकेन । तर, चार दिनपछि आन्दोलन जारी राखे पनि उपचार सेवा सञ्चालन गराउन ८ वटा समिति बनाइयो र सेवा दिन थालियो । आन्दोलनमा विभिन्न पेसागत माग उठाइएको भए पनि २३ मङ्सिरमा उपकुलपति दलीले राजीनामा दिएपछि वीरको आन्दोलन साम्य भयो ।

सरकार परिवर्तनसँगै उपकुलपति पनि फेरिने पुरानै संस्कारलाई निरन्तरता दिन अस्पतालका चिकित्सकले आन्दोलन गर्दा उनीहरूको राजनीतिक स्वार्थ यसपटक लुक्न सकेन । वीरको आन्दोलन यतिमै टुङ्गिएको छैन । कर्मचारी तथा डाक्टरको आन्दोलन सकिन नपाउँदै आवासीय चिकित्सकले पाँच सूत्रीय माग राख्दै फेरि अर्को आन्दोलन सुरु गरेका छन् ।

मुलुककै सबैभन्दा जेठो र ठूलो अस्पताल वीरसँगै सप्तरीको राजविराजस्थित सगरमाथा अञ्चल अस्पतालका डाक्टर पनि आन्दोलनमा उत्रिए । अस्पताल परिसरमा मन्दिर बनाएको विषय उनीहरूको आन्दोलनको निहुँ थियो । अस्पताल हाताभित्र मन्दिर बनाइँदा काम गर्ने वातावरण विग्रिने दाबी उनीहरूको थियो । तर, मन्दिर नबनाइन्छाड्ने मधेसी जनअधिकार फोरमका कार्यकर्ता र अस्पतालभित्र मन्दिर बन्न नहुने चिकित्सकको मागमा दुवैतिर कुनै न कुनै राजनीतिक स्वार्थ थियो ।

माथि उल्लिखित घटनाक्रम हेर्दा चिकित्सक महान् हुन् भन्ने आममानिसको बुझाइ धमिलिन थालेको छ । सेवा नै धर्म हो भन्ने डाक्टरी पेसाको मूलमन्त्र विर्सिएर चिकित्सक राजनीतिक रङ्गमा मिसिएको आशङ्का गर्न यी घटनाले बल पुऱ्याएका छन् । 'पहिले चिकित्सा सेवा थियो । अब व्यवसायको रूपमा अघि बढिरहेको छ,' नेपाल मेडिकल काउन्सिलका पूर्वसदस्य तथा चिकित्सक सुशील कोइरालाको ठहर छ । उनको अनुभवमा यो क्षेत्रमा पेसागत मर्यादा बोक्नेहरूको सङ्ख्या घट्दै गएको छ । त्यसैको परिणाम स्वास्थ्य संस्था राजनीतिको सिकार बन्न थालेका छन् । डा. कोइराला भन्छन्, 'पेसाचाहिँ डाक्टरको रोज्ने अनि फाइदा नेता वा व्यापारीहरूको जस्तो खोज्ने प्रवृत्ति हावी भएको छ ।'

तर, नेपाल मेडिकल एसोसिएसनका अध्यक्ष डा. केदारनरसिंह केसी भने यसलाई स्वीकार गर्दैनन् । डाक्टरले आन्दोलन गर्नुहुन्न भन्ने मान्यताको पनि उनी विरोध गर्छन् । चिकित्सकले अहिले राजनीतिभन्दा पेसागत स्वतन्त्रता र सुरक्षा खोजेको उनको दाबी छ । आफ्नो पेसागत धर्म निभाउँदा सुरक्षित महसुस गर्ने वातावरण नभएकाले आन्दोलन भइरहेको

बताउँदै उनी भन्छन्, 'जनआन्दोलन-२ पछि प्रतिगामी तत्वहरूले स्वास्थ्य संस्था र चिकित्सकमाथि चलखेल गर्न थालेका छन् ।' स्वास्थ्य संस्थामाथि सरकार आफैँले राजनीति गरेको आरोप लगाउँदै उनी थप्छन्, 'सरकार विधि होइन विचारले शासन गरिरहेको छ ।' सेवा, सुविधा र अवसर पनि राजनीतिक लगावको आधारमा मात्र पाइने भएकाले वीरको आन्दोलन सिर्जना भएको उनको भनाइ छ ।

वीर अस्पताल वर्षौंदेखि राजनीतिक हस्तक्षेपको सिकार बन्दै आएको छ । दलहरूले अस्पताललाई कार्यकर्ता भर्ती गर्ने थलो बनाएका छन् । कामै नगर्नेको तलब-सुविधा बढ्ने तर सच्चा कर्मचारीलाई पाखा लगाउनाले चिकित्सकले आन्दोलन नै रोज्नुपर्ने बाध्यता आइलागेको तर्क डा. केसी गर्छन् ।

आन्दोलन गरेपछि मात्रै माग पूरा गर्ने सरकारी मानसिकताले सबै क्षेत्रमा आन्दोलनले प्रश्रय पाउन थालेको छ। त्यसकै सिको स्वास्थ्यकर्मीले पनि गरेका हुन् भन्ने अनुमान गर्न गाह्रो पर्दैन। देशमा कानुनी शासन नभएकाले आन्दोलनका आडमा अराजकता मच्चाउने तत्वहरू सक्रिय भएको कतिपय चिकित्सकको विश्लेषण छ। तर, कसरी र कसले चलखेल गरिरहेका छन् भन्ने पुष्ट्याइँ भने उनीहरू दिँदैनन्। बहदो दण्डहीनताले यस्ता आन्दोलनले बढावा पाइरहेको सबैले बुझेका छन्।

नेपालमा चिकित्सा पेसा गर्नेहरू मेडिकल काउन्सिलमा अनिवार्य दर्ता हुनुपर्ने नियम छ। त्यसक्रममा उनीहरूले चिकित्सा पेसालाई मानवीय सेवाका रूपमा

पालना गर्ने प्रतिबद्धता व्यक्त गरेका हुन्छन्। चिकित्सक आचारसंहिताअनुसार मानवीयतालाई नाघेर कुनै विरामीलाई आस्थाका आधारमा भेदभावसमेत गर्न पाइँदैन। तर, यहाँ डाक्टरहरू कुनै दलविशेषमा आस्था राख्ने मात्र होइन, खुलेआम दलीय राजनीति नै गरिरहेका छन्। मानवीयता र जीवनमरणसँग गाँसिएको पेसा भएकाले अत्यावश्यक सेवा ऐनअनुसार हडताल तथा आन्दोलन गरेर सेवा ठप्प पार्न नपाउने व्यवस्था पनि छ। कानुन तथा आचारसंहितामा जे भए पनि त्यसको पालना डाक्टरबाट भएको छैन।

सञ्चारिका फिचर सेवा/सञ्चारिका समूह

आत्मनिर्भर बन्दै बहिराहरू

कैलाली र कञ्चनपुरका सुन्न र बोल्न नसक्ने (बहिरा) युवतीहरू आफ्नै मेहनतले आत्मनिर्भर बन्न थालेका छन्। तर, उनीहरूलाई सहयोग गर्न न राज्य अधि सय्यो न गैरसरकारी संस्थाहरू नै।

निमा काफ्ले

कञ्चनपुर/ दुई छोरी र एउटा छोरा, तीनैजना सुन्न र बोल्न नसक्ने। सन्तानको यो अवस्था भएपछि कञ्चनपुरको लक्ष्मीपुर गाविस, दिनापुरका नारायण सिग्देलको मन कूटिन्थ्यो र चिन्तैचिन्तामा दिन बित्थे। आफू सदैव हुँदासम्म त केही छैन, मरेपछि यिनलाई कसले पालिदेला भन्ने ठूलो सुर्ता थियो उनलाई। तर, अहिले उनलाई छोराछोरीको भविष्यको चिन्ता छैन।

बोल्न र सुन्न नसक्ने जेठी २६ वर्षीया सीता र अर्की २२ वर्षीया गौरा आफैँले बाबुआमाको चिन्ता हटाइदिएका छन्। कान र जिब्रोले साथ नदिए पनि त्याग र मेहनतले साथ दिँदोरहेछ। त्रिभुवन बस्तीका स्थानीय बहिरा युवतीको पहलमा खुलेको नमुना बहिरा आयमूलक सिलाइ प्रशिक्षण केन्द्रबाट सिलाइ तालिम सिकेका सीता र गौराले अन्ततः त्यही सीपलाई जीविकोपार्जनको बाटो बनाए। अहिले उनीहरू कपडा सिलाएरै आफ्नो गुजारा गर्न र घरखर्चसमेत टार्न सक्षम छन्।

सिलाइ तालिम पूरा गरेकी परासन गाविसकी प्रतिमा न्यौपाने हिजोआज घरमै बसेर कपडा सिलाउँछिन्। यसबाट घरखर्च चलाउन त सहयोग मिलेकै छ, कान नसुन्ने भएर केही गर्न सकिन्न भन्ने हीनताबोध पनि छैन। 'सीप सिक्नुअघि घरबाहिर निस्केर काम गर्नु सपनाभै लाग्थ्यो। कान नसुन्ने भएकाले अरूले पनि वास्ता गर्दैनथे,' प्रतिमा भन्छिन्, 'अहिले आफ्नै खुट्टामा उभिएपछि अरूबाट सहयोग पनि मिल्छ।'।

शारीरिक अपाङ्गतामा
बाँचिरहेका मानिसले केही गर्न
सक्दैनन् भन्ने मानसिकताले
आफ्नै अभिभावकले पनि
उनीहरूलाई अवसरबाट टाढा
राख्न खोज्छन्।

बोल्न र सुन्न नसक्ने हिराकली रानाले पुनर्वास जनता उमावि त्रिभुवन बस्तीकै स्रोत कक्षाबाट साङ्केतिक भाषा सिक्किन्। तर, घरको आर्थिक समस्याले त्योभन्दा बढी पढ्न सक्ने अवस्था भएन। त्यसपछि उनको रोजाइ बन्थो- सिलाइ प्रशिक्षण। त्यही सीप अहिले उनको मात्रै होइन, सिङ्गो परिवारकै जीविकोपार्जनको आधार बनेको छ। कपडा सिलाएर उनले घरखर्च धानेकी छिन्।

कैलाली अत्तरियाकी सरिता सुनारलाई कान नसुन्ने छोरीले केही गर्न सकिदैन भनेर बाबुआमाले २२ वर्षसम्म घरबाट बाहिर निस्कन दिएनन्। त्यही बेलामा उनीहरूलाई कञ्चनपुरको त्रिभुवन बस्तीमा बहिराहरूले आफ्नै पहलमा सिलाइ प्रशिक्षण केन्द्र खोलेका छन् भन्ने थाहा भयो। यो खबरले उनीहरूको सोचाइ बदलियो, सरितालाई पनि त्यहीँ भर्ना गरिदिए। अहिले सिलाइ प्रशिक्षण सिकिरहेकी सरिताले सीपसँगै लेखन र साङ्केतिक भाषासमेत बुझ्न थालेकी छिन्। 'अब आफैँ केही गरेर खान सक्छु भन्ने आत्मविश्वास पलाएको छ,' साङ्केतिक भाषामै उनी भन्छिन्, 'सीप भएपछि अरूको सहारामा बाँच्नुपर्दैन।'।

नेपाली समाजमा कान नसुन्ने र बोल्न नसक्नेहरूलाई अभै पनि हेयभावले हेर्ने चलन छ। शारीरिक अपाङ्गतामा बाँचिरहेका मानिसले केही गर्न सक्दैनन् भन्ने मानसिकताले आफ्नै अभिभावकले पनि उनीहरूलाई अवसरबाट टाढा राख्न खोज्छन्। तर, अवसर पाए अपाङ्गले पनि केही गरेर देखाउन सक्छन् भन्ने गतिलो उदाहरण बनेका छन्, सीता, गौरा, प्रतिमा, हिराकली र सरिताहरू। उनीहरूलाई सिलाइ

प्रशिक्षकका रूपमा दोभासे रुक्मिणी सापकोटाले सहयोग गरेकी छिन्। रुक्मिणी भन्छिन्, 'कान सुन्नेलाई भन्दा नसुन्नेलाई सिकाउन सजिलो हुँदोरहेछ। तर, सिक्न आउनेहरू धेरैजसो अड्क र अक्षर चिन्दैनन्, उनीहरूलाई सिकाउन गाह्रो हुने गर्छ।' यो काममा अहिलेसम्म कहीं कतैबाट सहयोग नमिलेको र कसैले सहयोग गर्छु पनि नभनेको रुक्मिणीको भनाइ छ।

काठमाडौँबाट एकवर्षे सिलाइतालिम सकेर फर्केका शङ्करपुर गाविसका भागीरथी खत्रीलगायतका बहिरा किशोरीले आफ्नो सीपको उपयोग गरी आफूजस्तै अरू बहिरा युवतीलाई आत्मनिर्भर बनाउने सोचाइले सुरु गरेका हुन्- यो प्रशिक्षण केन्द्र। राष्ट्रिय बहिरा महासङ्घको सहयोगमा केन्द्र खुलेपछि यसबाटै बहिरा महिलाको जीविकोपार्जनको आधार तय हुन थाल्यो। केन्द्रबाट सीप सिक्नेहरू त काममा लागेकै छन्, ६ जना बहिरा महिलाले यहीं नै नियमित काम पनि पाएका छन्। यसलाई नमुना बहिरा आयमूलक सिलाइ प्रशिक्षण केन्द्र नाम दिइएको छ। यहाँ ६ वटा सिलाइ तथा एउटा पिर्को र इन्टरलक मेसिन पनि राखिएको छ।

सिलाइबापत ग्राहकबाट आउने पैसाले दुइटा कोठाको भाडा तिर्ने र आफूहरूलाई खाने-बस्ने व्यवस्थासमेत गरिएको केन्द्रकी प्रशिक्षक सरस्वती राना बताउँछिन्। भन्छिन्, 'यसबाटै केही रकम बचत पनि गरेका छौं। कञ्चनपुर र कैलालीबाहेक सुदूरपश्चिमका पहाडी जिल्लाबाट समेत सिलाइ तालिम लिन बहिरा महिला आउने गर्छन्। उनीहरूको निःशुल्क सिलाइसँगै खानेबस्ने खर्च पनि व्यहोरिन्छ। स्रोत-शिक्षक विष्णु अर्याल काठमाडौँपछि यो प्रशिक्षण केन्द्र दोस्रो र मोफसलमा पहिलो नमुना प्रयास

भएको बताउँछन्। भन्छन्, 'यति उदार प्रयास त कहीं पनि भएको देखिएन।'

केही बहिरा युवती यसबाट आत्मनिर्भर बने पनि सुदूरपश्चिममा विजोगमा बाँचिरहेका यस्ताको सङ्ख्याचाहिँ ठूलो छ। बहिरालाई शिक्षा दिने र उनीहरूलाई लक्षित गरी सङ्घसंस्थाले कार्यक्रम बनाउने क्रम भर्खरै सुरु भएको छ। बहिराको सङ्ख्या कति छ भन्ने तथ्याङ्क नै पाइँदैन। कञ्चनपुरका स्थानीय विकास अधिकारी दामोदरप्रसाद भट्ट भन्छन्, 'तथ्याङ्क आवश्यक छ तर, हामीसँग उपलब्ध छैन।' स्रोत-शिक्षक विष्णु अर्याल कञ्चनपुरमा नेपालकै सबैभन्दा बढी बहिरा रहेको र त्यसमध्ये करिब पाँच सय आफ्नो सम्पर्कमा आएको बताउँछन्। जिविससँग तथ्याङ्क नै छैन, गैरसरकारी संस्थाले यससम्बन्धी कार्यक्रम ल्याएकै छैनन्। अपाङ्गका लागि काम गर्ने संस्थाको ठूलै भीड रहे पनि बहिराका लागि कसैले काम नगरेको जिल्ला बहिरा सङ्घका अध्यक्ष गगन चन्द बताउँछन्।

सिलाइ तालिम मात्रैले पनि बहिरा किशोरीलाई सीपसँगै साङ्केतिक भाषामा साक्षर बन्न सघाएको छ। धेरै बहिरा युवायुवती शिक्षा, सीप र सहयोगको अभावमा अरूकै सहारामा बाँच्नु परिरहेका बेला केही बहिरा युवती आफ्नै खुट्टामा उभिन सक्षम भएका छन्। कान मात्रै नसुन्ने तर शारीरिक रूपमा सबल बहिरालाई सरकारले अपाङ्गकै दर्जामा नराखी बरु उनीहरूलाई लक्षित गरी उपयुक्त कार्यक्रम ल्याउनुपर्ने खाँचो यसले देखाउँछ। श्रम र सीपको सदुपयोगबाट बहिरालाई आत्मनिर्भर बनाउन सकिनेरहेछ भन्ने त देखियो। तर, सरकार र सम्बद्ध निकायको ध्यान यसमा पुगेकै छैन।

सञ्चारिका फिचर सेवा / सञ्चारिका समूह

विज्ञापनको नकारात्मक प्रभाव

विज्ञापनले बालबालिकामा कतिसम्म नकारात्मक असर पार्छ भन्ने एउटा उदाहरण हुन् मोरङ हरैचाका सन्दीप तिमल्सिना। टेलिभिजनमा देखिएको 'सर्वगुण सम्पन्न' चाउचाउ खाँदा उनी हप्ता दिन अस्पताल बस्न बाध्य भए।

इन्दिरा भट्टराई

विराटनगर/ आठ वर्षीय पुकार अधिकारी स्कूल जाने बेलामा आमासँग चाउचाउ मागेर हैरान गर्छन्। खाजामा चाउचाउ, चिजबल्स, कुरुकुरेजस्ता बजारीया खाजाबाहेक अरू केही राखिदिए पुकार स्कूल नै नजाने ढिपी कस्छन्। चाउचाउ पनि हरेक दिन फरक-फरक ब्रान्डको चाहिन्छ। टिफिनबक्समा चिउरा, रोटी, पुत्रा बनाएर राखिदिएमा नखाई फिर्ता ल्याउँछन्। छोराले चाउचाउ मागेर आजित भएकी आमा खुमाले टिफिनबक्समा एक दिन चिउरा, भुजिया र

स्याउ राखेर पठाइन्। तर, पुकारले स्याउजति साथीलाई बाँडेर र चिउराचाहिँ पाइन्टको खल्लीमा भरेर फर्केछन्। खुमा भन्छिन्, 'भोकभोकै नरहोस् भनेर अहिले त जे माग्यो त्यही दिन्छु।'

पुकारलाई बजारीया खाजामा आकर्षण बढाएको हो टेलिभिजन विज्ञापनले। पुकारजस्ता केटाकेटी हिजोआज टीभीको विज्ञापनमा आउनेबाहेक अरू खानेकुरा खान मन नै गर्दैनन्। उनीहरूको यस्तो रुचि हिजोआज धेरै आमाका लागि टाउकोदुखाइको विषय भएको छ। टेलिभिजन

विज्ञापनको प्रभाव यतिसम्म छ कि बच्चाहरू आमाबाबुको कुरा सुन्नै तयार छैनन्। जस्तो कि पुकारलाई उनकी आमाले चाउचाउ बढी खानुहुँदैन भनेर नसम्भाएकी कहाँ हुन् र ? तर, पुकारले उल्टै भने, 'चाउचाउ, चिजबल्स बढी खाए राम्रोसँग होमवर्क गर्न आउँछ।' हुन पनि हिजोआज चाउचाउले के भन्न बाँकी राखेका छन् र ? 'हेल्थ पनि टेस्ट पनि', 'उपहार पनि सर्वगुण सम्पन्न पनि'।

यस्ता खाद्यवस्तुको बढी प्रयोगले विभिन्न समस्या निम्तिने विज्ञहरू बताउँछन्। मोरङ हरैचाका सन्दीप तिमल्सिना त्यस्तै समस्याको सिकार भएका छन्। 'खाना होस् या खाजा' जति बेला पनि चाउचाउ नै खान बानी परेका नौ वर्षीय सन्दीप कुनै-कुनै दिन त ६ प्याकेटसम्म चाउचाउ खान्थे। एक दिन उनी अकस्मात् विरामी परे। उनलाई पेट फुले, खाना खान मन नलान्ने, शरीर गलेर शिथिल हुने र लुगलुग काम्ने हुन थाल्यो। छोरा विरामी भएपछि आमाले उपचारका लागि विराटनगर पुऱ्याइन्। उनलाई जाँचेपछि डाक्टरले बढी चाउचाउ खाएकै कारण छोरा सिक्किस्त भएको बताए। अनि मात्रै आमालाई थाहा भयो-चाउचाउको कारण पो छोराको यो हालत भएको रहेछ। अस्पतालमा ६ दिनसम्म राख्नुपऱ्यो र उनीहरूको २२ हजार रुपैयाँ पनि खर्च भयो। सन्दीपलाई अझै पनि राम्रो भइसकेको छैन।

सन्दीपकी आमाको भनाइमा अहिले पनि छोरालाई घरमा बनाएको दालभात खाउन उनलाई निकै हम्मे पर्छ। 'कम्प्लेन' खाएपछि उनी भातै खाँदैनन्। टेलिभिजनमा आउने 'तपाईंको बाबुले ठीकसँग खाँदैन भने कम्प्लेन दिनुहोस्' भन्ने विज्ञापन हेरेपछि सन्दीपमा यस्तो प्रभाव परेको आमाको बुझाइ छ। कहिलेकाहीँ त उनी खाना खाइरहेको बेला जुरुक्क उठेर 'ममी, मैले ठीकसँग खाइँनँ, मलाई कम्प्लेन दिनुहोस्' भनेर चिच्याउने गर्छन्।

बालबालिकालाई लक्षित गरी बालबालिकालाई नै प्रयोग गरेर बनाइएका टेलिभिजन विज्ञापनले बालबालिकामा नराम्रो लत बसाइदिएका छन्। 'ड्राइफुड'को मोहमा परेका छोराछोरीले खाना खानै छोडेपछि अभिभावक पनि धेरै गम्भीर हुन थालेका छन्। आफूजस्तै बालबालिकाको प्रयोग गरी बनाइएका विज्ञापन हेरेपछि उनीहरूमा त्यसको गहिरो छाप पर्ने विज्ञहरू बताउँछन्। रुँदै गरेका केटाकेटी पनि कोलगेटको विज्ञापन टीभीमा आएपछि हाँस्न थाल्छन्। विज्ञापनमा गरिएको अभिनयजस्तै गर्छन् विराटनगर- ५ का डेढ वर्षीय युगान्त पराजुली। कम्प्लेनको विज्ञापन आएपछि उनी दुवै हात माथि राखेर 'भुन्ड्यो राम'को अभिनय गर्छन्। छोराको यस्तो क्रियाकलापले आम विनिता हैरान छिन्।

विज्ञापनमा बालबालिकालाई नै प्रयोग गरिएपछि त्यसको प्रभाव पनि बालबालिकामै बढी पर्ने महेन्द्र मोरङ क्याम्पसका मनोविज्ञानका सहप्राध्यापक डा. मीनाक्षी नेपाल बताउँछिन्। उनी भन्छिन्, 'बालबालिका प्रयोग गरेर प्रसारण गरिने विज्ञापन पटक-पटक हेरेपछि उनीहरू आफू पनि त्यस्तै बन्न लालयित हुने गर्छन्। विज्ञापनमा आउने

सामानकै बढी प्रयोग गर्न रुचाउँछन्।' यसको दीर्घकालीन असर अझ खतरनाक हुनसक्छ। उनी भन्छिन्, 'इच्छा पूरा नभएको आक्रोशमा जसरी पनि त्यो प्राप्त गरिन्छाड्ने चाहनाले त्यस्ता बालबालिका अपराधिक गतिविधिमा पनि सामेल हुन सक्छन्।'।

घरपरिवार बालबालिकाको पहिलो पाठशाला हो। उनीहरू घरभित्र जस्तो वातावरण पाउँछन्, त्यस्तै बन्छन्। आफ्ना बालबच्चाको रुचि र इच्छालाई पारिवारिक दायरामा समाहित गराउने र त्यस्तो वातावरण सिर्जना गर्ने काम पनि आमाबाबुकै हो। त्यसका लागि उनीहरूलाई पारिवारिक सामीप्यता पनि उत्तिकै चाहिन्छ। तर, यसको मतलब उनीहरूलाई अति नै स्वतन्त्र छाडिनुपर्छ भन्ने पनि होइन। डा. नेपाल भन्छिन्, 'उनीहरूलाई कति सामीप्यता र कस्ता कुरामा ध्यान दिने भन्ने आमाबाबुले निकर्बल गर्नुपर्छ।'।

टेलिभिजन, इमेल र इन्टरनेट कल्चरमा हुर्कन थालेका अहिलेका

बालबालिकामा एकलो बस्ने प्रवृत्ति पनि बढ्दै गएको छ। साथीहरूसँग समूहमा बसेर रमाइलो गर्ने र आफ्ना भावना साटासाट गर्ने इच्छा उनीहरूमा घट्दै गएको भेटिन्छ। बालबालिकाको क्षेत्रमा कार्यरत गैरसरकारी संस्था सिविन हेल्पलाइन विराटनगरका प्रमुख चमेली गुरुङ सञ्चारका आधुनिक साधनसँग रमाउने बालबालिकामा एकलकाँटे प्रवृत्ति हावी हुँदै गएको बताउँछिन्। त्यही भएर उनीहरू हरेक कुरामा जिद्दी स्वभावका हुन्छन्। विद्यालय लैजाने खजामा हुने किचलो पनि त्यसकै परिणाम हो। उनी भन्छिन्, 'शिक्षक-शिक्षिकाले पनि बजारमा उत्पादित रसायनयुक्त खजामाको साटो घरमै निर्मित प्रोटिनयुक्त घरेलु खजा ल्याउन प्रेरित गर्नुपर्ने खाँचो छ।'।

विज्ञापनमा सर्वगुण सम्पन्न भनिने गरेका कतिपय खानेकुरा स्वास्थ्यको दृष्टिवाट मन्द विषसरह हुनसक्छन् भनेर पुष्टि भइसकेको छ। कोसी अञ्चल अस्पतालका बाल बार्ड इन्चार्ज शान्ति टण्डन भन्छिन्, 'समयमै यस्ता खानेकुराको जाँच नगरी लगातार खुवाइरहे त्यसले आन्द्रा तथा पेटको क्यान्सर हुने खतरा रहन्छ।'।

एकछिनको मीठो स्वादमा लड्डिएर सधैंजसो ती खाद्यवस्तुको प्रयोगमा रमाउने बालबालिका तिनको नकारात्मक असरबारे अनभिज्ञ नै हुन्छन्। उनीहरूलाई यस्ता कुरामा सचेत बनाउने दायित्व अभिभावक र विद्यालयका शिक्षकको हो। बालबालिकालाई लक्षित गरी उत्पादन गरिएका यस्ता खाद्यवस्तुको गुणस्तर परीक्षण गर्ने र स्वास्थ्य प्रतिकूल भए रोक लगाउनेजस्ता काम पनि भएको देखिँदैन। यसबारे प्रस्ट कानुन भए पनि कार्यान्वयन फितलो छ। परिणाम, उत्पादन गुणस्तरीय बनाउनुभन्दा आकर्षक विज्ञापनबाट ग्राहक तान्न खोज्ने व्यापारिक कम्पनीहरूको बजारमा मनपरी चलिरहेको छ।

सञ्चारिका फिचर सेवा/सञ्चारिका समूह

आमाबाबुको सम्मानमा समाजसेवा

जीवितै छँदा वा मरेपछि आमाबाबुको सम्मानमा गरिने कार्यक्रम मौलिक हुन थालेका छन्। परम्परावादी दानधर्म मात्रै होइन पढेलेखेका छोराछोरीले यसलाई समाजसेवाको माध्यम बनाउन थालेका छन्।

रेखा राना

बुटवल/ आफ्ना आमाबाबुको मृत्युपछि उहाँहरूको सम्झनामा तपाईं के गर्नुहुन्छ ? धेरैबाट यसको एकैखाले जवाफ आउँछ- ब्राह्मणलाई दान दिने, तीर्थव्रत गर्ने आदि। तर, रुपन्देहीको नयाँमिलका नेत्रप्रसाद पाठकले स्वर्गीय आमाबाबुको सम्झनामा यस्तो गरेनन्। परम्परागत सोचाइभन्दा भिन्न उनले नौलो कामको थालनी गरेका छन्। स्वर्गीय बाबु चक्रपाणि पाठकको सम्झनामा उनी हरेक वर्ष समाजमा योगदान पुऱ्याएका ख्यातिप्राप्त व्यक्तिलाई सम्मान तथा पुरस्कृत गर्छन्। त्यसका लागि उनले चक्रपाणि पाठक स्मृति समाज नै स्थापना गरेका छन्।

०६२ सालमा स्थापित स्मृति समाजमा नेत्रप्रसादले रु. ५ लाख जम्मा गरेका छन्। त्यसबाटै आउने व्याजबाट हरेक वर्ष शिक्षा, पत्रकारिता, खेलकुद, समाजसेवा र धार्मिक उत्थानमा विशेष योगदान पुऱ्याउने एकजनालाई पुरस्कृत तथा सम्मान गरिन्छ। यसको संरक्षक उनी आफैं छन्। समितिचाहिँ स्थानीय बासिन्दाको नेतृत्व रहने गरी बनाइएको छ। त्यही समितिले हरेक वर्ष एउटा मूल्याङ्कन समिति बनाउँछ। त्यसैको स्वतन्त्र मूल्याङ्कनबाट उत्कृष्ट छानिनेलाई सम्मान र पुरस्कार दिइन्छ।

बाबुको सम्झनामा ब्राह्मणलाई दान गर्ने सोचाइ उनले बनाए कि बनाएनन्, थाहा भएन। तर, जीवित रहँदा आफ्नो बाबुले समाजसेवामा पुऱ्याएको योगदानलाई भने भुल्न सकेनन्। बाबुजस्तै समाजका लागि योगदान दिने मानिसलाई थोरै मात्र भए पनि प्रेरणा दिनुपर्छ भन्ने सोचाइ मनमा आयो। एकातिर गतिलो काम गर्नेलाई सम्मान हुने, अर्कोतर्फ उदाहरणीय कामको थालनी पनि हुने। त्यही भएरै बाबुको नाममा स्मृति समाज खोलेको बताउँछन् नेत्रप्रसाद। 'दान दिएको चिज एउटै मानिसले लैजान्छ, उसैले मात्र उपयोग गर्छ र हराएर जान्छ। कहीं कतै त्यसको चर्चा हुँदैन,' उनी भन्छन्, 'तर, यस्तो कामबाट बुबालाई पनि धेरैले चिन्ने मौका पाउँछन्। मैले यति गर्दा उहाँ सधैं अमर रहिरहनुहुन्छ जस्तो लाग्यो।' समय फेरिइसकेको छ, परम्परावादी सोचाइ क्रमशः बदलिँदै छ। आफूले थालनी गरेजस्तै अरूलाई पनि केही नयाँ काम गरेर देखाउन आग्रह गर्दै उनी भन्छन्, 'आमाबाबुको सम्मानमा सबैले यस्ता कार्यको थालनी गरे मरेका आमाबाबुमात्रै होइन, समाजको पनि भलाइ हुनेछ।'

दान दिएको चिज एउटै मानिसले लैजान्छ, उसैले मात्र उपयोग गर्छ र हराएर जान्छ। कहीं कतै त्यसको चर्चा हुँदैन।

मृत्युपछि मात्रै होइन, जीवित आमाबाबुलाई गरिने सम्मानको तरिकामा पनि ठूलै परिवर्तन आउन थालेको छ। त्यसकै उदाहरण हुन्- बुटवलका ठाकुरप्रसाद र थानेश्वर पौडेल। गत वर्ष आमा पूर्णकला र बाबु इन्द्रमणि पौडेल चौरासी वर्ष पुगेको अवसरमा उनीहरूले चौरासी पूजा र विशेष सम्मान कार्यक्रम एकैचोटी आयोजना गरे। त्यसमा आमाबाबुले चाहेअनुसार नै पूजाआजा गराए। आफन्त र इष्टमित्र सबैलाई बोलाए। आफ्नो मनअनुसार जिल्लाभरका गरिब, अनाथ र असहाय मानिसलाई भेला गराएर विभिन्न उपभोग्य सामग्री तथा नगद पनि उपहारस्वरूप दिए। थानेश्वर भन्छन्, 'चौरासी पूजा गराएर, तीर्थव्रत गराएर र ब्राह्मणलाई दान दिएर मात्र आमाबाबुको सच्चा सम्मान नहुने ठानेर दुवै भाइको सल्लाहमा यस्तो कार्यक्रमको आयोजना गरेका थियौं।'

पौडेल दाजुभाइले आयोजना गरेको आमाबाबु विशेष सम्मान समारोहमा लुम्बिनी अञ्चलभरका भद्रभलाद्मी र बुद्धिजीवी पनि सहभागी थिए। त्यो कुनै ठूलो सम्मान कार्यक्रमभन्दा कम थिएन। फरक यति थियो, यहाँ छोराहरूले आमाबाबुलाई फूलमाला, अबिर र दोसल्ला ओढाएर सम्मान गरेका थिए। त्यहीबेला चौरासी वर्ष पार गरेका अन्य ६ जना टोलछिमेकका वृद्धवृद्धालाई पनि आमाबाबुजस्तै गरी सम्मान गरियो। सम्मान पाएपछि खुसीले फुलेका वृद्ध शालिग्रामले सम्मान कार्यक्रममै भनेका थिए, 'छोरा हुनु त यस्तो पो।'

पौडेल दाजुभाइले आमाबाबुको सम्मान र सम्झनामा रु. ५ लाखको अक्षय कोष पनि स्थापना गरेका छन्। गरिबीका कारण पढ्न नसकेका, आर्थिक अवस्था कमजोर भएका बालबालिकाको अध्ययनका लागि अक्षय कोषको प्रयोग गरिने जनाइएको छ। यसमा लुम्बिनी अञ्चलभरका बालबालिकालाई समेटिनेछ। बाबुआमाको नाम जोडेर उनीहरूले इन्द्र-पूर्ण सामाजिक सेवा प्रतिष्ठानसमेत गठन गरेका छन्। थानेश्वर भन्छन्, 'प्रतिष्ठानले लुम्बिनी अञ्चलभरमा सबैभन्दा गरिब केही बालबालिका छनोट गर्नेछ र अक्षय कोषमार्फत प्रत्येक बालबालिकालाई पढ्न सहयोग गर्नेछ। यसबाहेक हरेक वर्ष आमाबाबुको उचित स्याहारसुसार गर्ने एकजना उत्कृष्ट सन्तानलाई पुरस्कृत पनि गरिनेछ।'

कपिलवस्तुका पीताम्बर आचार्यले पनि बाबु खुबीर ८४ वर्ष पुगेको अवसर पारेर विशेष सम्मान समारोह आयोजना

गरे। दुवै आँखा नदेखे वृद्ध बाबुको सम्मान कार्यक्रममा उनले आफैले लेखेको बाबुले जीवनभरि गरेका दुःखसुखको कहानी समेटिएको पुस्तक *जीवनगाथा*को विमोचन पनि गरे। उनका बाबु नेपाली विद्यार्थी आन्दोलनको पहिलो संस्करण जयन्तु संस्कृत आन्दोलनका कार्यकर्ता तथा कम्युनिस्ट पार्टी स्थापनाकालका नेता हुन्। त्यसैले पनि कम्युनिस्ट विचारअनुसारकै सम्मान बाबुलाई गरिएको पीताम्बर बताउँछन्। उनी भन्छन्, '०३९ सालमा स्थानीय चुनावको विरोध र कम्युनिस्ट पार्टीको प्रचार गरेको आरोपमा अर्घाखाँचीमा प्रहरीले कुटेर बुवाको दुवै आँखा फुटाइदिएको थियो। त्यसपछि उहाँले कहिल्यै आँखा देख्न सक्नुभएन। उहाँले भन्ने र मैले लेख्ने गरेर जीवनी तयार पारौं।'

कतिपय आमाबाबु बुढेसकालमा सन्तानले तिरस्कार गरेपछि वृद्धाश्रमको सहारामा पुगेका र कतिपय विचल्लीमा परेका भेटिन्छन्। तर, आमाबाबुको सम्मानमा उदाहरणीय काम गर्ने यी छोरा साँच्चै बधाईका पात्र छन्। रुपन्देही, कपिलवस्तुलगायत पश्चिमका जिल्लामा अहिले यो संस्कार

स्थापित हुन थालेको छ। बुटवलका पाका पत्रकार अर्जुन ज्ञवालीका अनुसार बाबुआमाको सम्मान र ८४औं जन्मदिन मनाउने यो तरिका समयसापेक्ष, अर्थपूर्ण र तारिफयोग्य छ। समयसँगै विचार पनि परिवर्तन हुँदै जाने भएकाले पुरातन संस्कृतिलाई पनि विस्तारै परिमार्जित गर्दै आमाबाबुलाई दिइने सम्मान र मृत्यु भइसकेका आमाबाबुलाई गरिने सम्भनाका तरिकामा परिवर्तन गरे त्यसलाई पछिल्लो पुस्ताले पनि सहजै ग्रहण गर्न सक्छ।

विश्व हिन्दू महासङ्घका गणेशमान सैजु आमाबाबुको सम्मानमा सामाजिक योगदान हुने काम गर्नु सबैभन्दा उच्च धर्म भएको बताउँछन्। उनी भन्छन्, 'आमाबाबुको सम्मान तथा सम्भनामा अक्षय कोष खोल्नु र सामाजिक काम गर्नु धेरै राम्रो कुरा हो। तर, त्यसो गर्दा आमाबाबुले मान्दै आएको धार्मिक आस्थालाई भने छोराछोरीले चटक्क भुल्नुहुन्छ, सँगसँगै अधि बढाउनुपर्छ।'

सञ्चारिका फिचर सेवा / सञ्चारिका समूह

जबर्जस्त गृहिणी

आफै केही गर्न अधि सनें शिक्षित महिलालाई 'बुहारी बन्नुपर्ने' नाममा परिवारले घरबाहिर निस्कन नदिँदाको पीडा साँच्चिकै खपिनसक्नु हुन्छ।

✍ जमुनावर्षा शर्मा

पोखरा/ निना श्रेष्ठ एक गृहिणी हुन्। स्नातक अध्ययन गरेकी उनी संयुक्त परिवारमा बस्दै आएकी छिन्। विहान ५ बजेदेखि बेलुकी ११ बजेसम्म घरधन्दामा बित्ने गर्छ उनको समय। घरबाहिरको संसार मुस्किलले थाहा पाउने उनी भन्छिन्, 'घरभित्र मात्रै सीमित हुँदा बाहिरको कुरा थाहा पाउन सकिदैन, पत्रपत्रिका पढ्ने र टीभी समाचार हेर्न फुर्सदै हुँदैन। कहिलेकाहीं एफएम समाचार सुन्छु, त्यो पनि टाइमटेबल नै मिल्दैन।'

सातजनाको परिवार उनैले धान्नुपर्छ। कसलाई कस्तो खाना मनपर्छ र कुन समयमा तयार गर्नुपर्ने हो, कसका कपडा मैलिएका छन्। घरको कुन कोठा सफा गर्नु छ, त्यही काम वरिपरि मात्रै घुम्छिन् निना। कहिले खाना समयमा तयार हुँदैन त कहिले भनेजस्तो हुँदैन, आफ्नो इच्छा र रोजाइअनुसार उनले कहिल्यै पनि पकाउन पाउँदैनन्। त्यहीमाथि बच्चा विरामी पर्दा वा अन्य परिवारका सदस्य विरामी पर्दा उनीमाथि भन् ठूलो मानसिक बोझ थपिन्छ। उनलाई तनाव थपिन्छ, सघाउने हातहरू हुन्छन्।

डिग्री पढ्ने उनको धोको पनि त्यत्तिकै भयो, भर्ना भएर पनि जाँच दिन पाइदैनन्। जागिर खाने रहर त्यत्तिकै मर्यो।

**मानिसका कतिपय इच्छा,
आकाङ्क्षा र चाहना पैसासँग
बिक्दैनन्। आफ्नै मेहनत र
कमाइमा रमाउने चाहनालाई
अरू कसैको कमाइले पूर्ति
गर्न सक्दैन।**

'परिवारका सदस्यले दुई-चार हजारको जागिरले केही हुँदैन भनेर कहीं आवेदन गर्ने दिँदैनन्,' उनी भन्छिन्, 'कम्प्युटरको राम्रो ज्ञान भए पनि प्रयोग गर्न पाएकी छैन।' उचित वातावरणको पर्खाइमा उनले चार/पाँच वर्ष विताइसकिन् तर, समय आएन। धेरै प्रयास पनि गरिन् तर सफल भइनन्। यसरी नै बितिरहेको उनको समयमा कसैका प्रगति अनि पढाइका कुरा सुनायो भने पनि प्रतिक्रियाविहीन हुन्छिन्। निकै मानसिक बोझ र तनावले भरिएकी छिन् उनी। कुनै विषयमा बहस गर्ने क्षमताको पनि हास हुँदै गएको छ उनमा।

सहरकी एउटी शिक्षित महिला भर्खर २४ वर्षकी, एक बच्चाकी आमा जसलाई खान-लाउन दुःख छैन। परिवारले शारीरिक यातना पनि दिएको छैन, बाहिरबाट हेर्दा एकदमै सम्पन्न र सुखी देखिन्छन् उनलाई। तर, उनी आफू निकै पीडा लुकाएर बाँचेको बताउँछिन्।

पोखरा सिमलचौरकी विना केसी पनि एक शिक्षित महिला हुन्। स्नातकसम्मको अध्ययन गरेकी विनाले विवाहअघिसम्म शिक्षण पेसा गर्दै आएकी थिइन्। विवाहपछि उनको जागिर छुट्यो। श्रीमानले 'घरको काम गर्नुपर्छ, जागिर खाएर हिँड्नुपर्दैन' भन्न थालेपछि उनी घर बस्न

बाध्य भइन् । दुई सन्तानकी आमा विनालाई श्रीमान्ले घरघन्डामा मात्र सीमित हुनुपर्छ भनेर घरभित्रै कैद गर्न खोजेको व्यवहार मन परेन, उनले श्रीमान्लाई धेरै सम्झाउने प्रयास गरिन् तर उनी सफल भइनन् । 'पढेर के-के नै गरौंला भन्ने धोको थियो, तर अबुभक्त श्रीमान् भएपछि केही लाग्दोरहेनछ,' विनाले भनिन् । जागिर त छुटाए, पढाइ पनि अगाडि बढाउन दिएनन् । त्यसमाथि पनि लोग्नेले अर्को पीडा थपिदिए दोस्रो विवाह गरेर । अहिले एउटा सानो पसल विनाको दिन कटाउने माध्यम भएको छ ।

निना र विनाभन्दा ठुलाकै उल्टो निन्द्रा आचार्यको कहानी छ । स्नातक पास गरेको दस वर्षमा श्रीमान्ले डिग्री पढ्न प्रेरित गरेपछि निन्द्रा क्याम्पस भर्ना भइन् । पढाइ राम्रो थियो 'होम साइन्समा' गोल्डमेडलसमेत पाइन् । अहिले पीएन क्याम्पस पोखरा र शान्ति मावि अर्मलामा अध्यापन गराउँदै आएकी छिन् । आखिर उनी पनि महिला नै हुन् यस समाजकी र उनका श्रीमान् पनि पुरुष नै हुन् यही समाजका । तर, हाम्रो समाजमा औलामा गन्न सकिन्छ, यस्ता परिवारलाई जसले महिलाको सम्मान र कदर गर्दै उसको आत्मसम्मानमा ध्यान दिएको छ । यत्रो सफलता हात दिलाउनुमा उहाँका श्रीमान् खुमलाल पौडेलको योगदानलाई पनि भुल्नुहुँदैन । निन्द्राको वास्तविकता पढ्दा अनि देख्दा आफूलाई कस्तो सोच्दा हुन् निना अनि विनाले ? निन्द्रा भन्छिन्, 'परिवारको सहयोगले महिलामा थप ऊर्जा प्रदान हुन्छ, उसले एकलै निर्णय गरी भने स्वयम् सन्तुष्ट हुन सकिदैन, त्यसैले पारिवारिक सहयोगको आवश्यकता पर्छ ।'

सामान्य लाग्न सक्छ पितृसत्तात्मक समाजमा यस्ता कुराहरू । तर, यसबाट उत्पन्न पीडा र तनावको मूल्याङ्कन हाम्रो समाजमा कसले गर्छ ? आज थुप्रै शिक्षित गृहिणीले यस्तो पीडा भोग्दै आइरहेका छन् । तुलनात्मक रूपमा यस्ता महिला सम्पन्न र खानदानी परिवारका छन् । जहाँ पैसा भयो भने सबै खुसी किन्न सकिन्छ, भन्ने भ्रम छ । तर, मानिसका

कतिपय इच्छा, आकाङ्क्षा र चाहना पैसासँग बिक्रदैनन् । आफ्नै मेहनत र कमाइमा रमाउने चाहनालाई अरू कसैको कमाइले पूर्ति गर्न सक्दैन । यसका उदाहरण हुन् निना र विना । अझ कतिपय शिक्षित र सम्पन्न परिवारमा बुहारीले नै सम्पूर्ण घरायशी काम गर्नुपर्छ भन्ने मान्यता छ । यसैकारण उनीहरूलाई घरबाहिर निस्कन दिइँदैन ।

'छोरालाई काखा छोरीलाई पाखा' भन्ने बनाइ पुरानो हुँदै छ । छोरा-छोरी दुवै बराबरी अर्थात् समानताका नारा अहिले जहाँतहीं सुनिन्छ । नेपालको साक्षरता ५३.७ प्रतिशत छ । यसमा पढ्न मात्रै सक्ने ५.९ प्रतिशत छन् । अझ पनि ८.७ प्रतिशत विद्यालय भर्ना नभएको जनसङ्ख्या छ । यसबाहेक साक्षर जनसङ्ख्यामा प्राथमिक तहमा ४१.९ प्रतिशत, निम्नमाध्यमिक तहमा १९.२ प्रतिशत, माध्यमिक तहमा ११.४ प्रतिशत, एसएलसी ९.० प्रतिशत, प्रवीणता प्रमाणपत्र तह ५.१ प्रतिशत, स्नातक तह २.७ प्रतिशत र स्नातकोत्तर तह ०.७ प्रतिशत छ । महिला साक्षरता जम्मा ४२.५ प्रतिशत मात्रै छ भने उच्च शिक्षा लिएका महिलाको अवस्था एकदमै न्यून छ ।

पढेपछि पनि जागिर नपाएर भौतारिएर हिँड्नुपर्दा उत्पन्न मानसिक तनाव र त्यसले निम्त्याएका डरलाग्दा परिस्थिति आफ्ना ठाउँमा छन् । तर, मेहनत र लगानीका साथ पढेर विवाहपछि त्यसलाई निरन्तरता दिने वातावरण नपाउनु, आत्मनिर्भर हुनका लागि घरपरिवारबाट बाहिर निस्कनै नदिनु अहिले शिक्षित महिलाको अर्को समस्या बनिरहेको छ । नारी सेवा केन्द्रकी अध्यक्ष एवम् अधिवक्ता उषा बरुवाल भन्छिन्, 'यो पितृसत्तात्मक सामाजिक संरचनाका कारण समाजमा महिलाको श्रमको अवमूल्यन हो ।'

सञ्चारिका लेखमाला / सञ्चारिका समूह

महिला सहभागिता कसरी बढाउने ?

सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहमा ५० प्रतिशत महिला सहभागिता सुनिश्चित गरिनुको परिणाम हो, महिलाले वन संरक्षणमा पेस गरेको उदाहरण । समावेशी चरित्र देखाउन राज्यले यसबाट सिक्नैपर्छ ।

रेखाकुसुम रेग्मी

काठमाडौं / राज्यका हरेक संरचनामा महिला सहभागिता सुनिश्चित गर्न अन्तरिम संविधानले नै ३३ प्रतिशत निश्चित गरेको छ । अब नयाँ संविधानमा महिलाको सहभागिता जनसङ्ख्याकै आधारमा सुनिश्चित गरिनुपर्ने माग उठ्न थालेको छ । तर, सरकार भने आफैले बनाएका ऐन, कानून, नीति-नियम र व्यवस्था कार्यान्वयनमा पनि कञ्जुस्याइँ गरिरहेको छ ।

अन्तरिम संविधान जारी भएको दुई वर्ष बित्न लागिसक्दा पनि राज्यका विभिन्न निकायमा ३३ प्रतिशत

महिला सहभागिताको व्यवस्थाले मूर्तरूप लिएको छैन । सरकारको चासो पनि यसमा देखिँदैन । संविधानले सुनिश्चित गरेका र आफैले पनि पटकपटक प्रतिबद्धता जनाएका प्रावधान लागू गर्न नसक्ने सरकारका लागि सामुदायिक वनले अपनाएको उदारता गतिलो प्रेरणास्रोत बन्न सक्छ । समावेशीको गतिलो नमुना पेस गरेका सामुदायिक वनबाट सरकारले सिक्नैपर्ने देखिन्छ ।

सामुदायिक वन उपभोक्ता महासङ्घका हरेक संरचनामा महिला सहभागिता ३३ प्रतिशत मात्रै होइन, ५०

प्रतिशत नै कायम गरिएको छ । यो सहभागितालाई विधानमै सुनिश्चित गरिएको छ । यो स्थिति हेर्दा उपभोक्ता समूह गठन-प्रक्रिया समावेशी र लोकतान्त्रिक पद्धतिमा चलेको मान्नुपर्ने हुन्छ । वैधानिक व्यवस्था मात्रै होइन, त्यसको व्यावहारिक कार्यान्वयन पनि उत्तिकै सशक्त छ । वनको संरक्षणदेखि वनक्षेत्रमा काम गर्ने अधिकांश महिला नै हुन्छन् । सम्भवतः त्यही यथार्थलाई आत्मसात् गरेरै महासङ्घको विधानले ५० प्रतिशत महिला सहभागिता सुनिश्चित गरेको हो । सरकारले समुदायलाई नै संरक्षण र उपयोगको जिम्मा दिएपछि सामुदायिक वनको संरक्षणमा छोटो समयमै कायापलट भयो । यसमा महिलाको पनि उल्लेख्य भूमिका रहेको देखिन्छ ।

वन संरक्षणका लागि महिलाले ठूलै जोखिम उठाए । वन जोगाउने अभियानमा लाग्दा दाङ तुल्सीपुर नगरपालिकास्थित गादिबराह सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहकी खिरमीदेवी खत्रीले ज्यानै गुमाइन् । तर, जोखिमसँगै महिलाले सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहमा ठूलै स्थान र जिम्मेवारी पनि पाएका छन् । त्यही भएर कतिपय वनको संरक्षणमा महिला मात्रै पनि जुटेका छन् ।

काभ्रेपलाञ्चोकको बलथली गाविसमा रहेको विष्णोघाट पाखा महिला सामुदायिक वन महिलाले संरक्षण र व्यवस्थापन गरेको पहिलो सामुदायिक वन हो । वन विभागको सामुदायिक वन महाशाखाका अनुसार ०४६ सालमा यो वनको जिम्मा महिलाले पाएका थिए । सुदूरपश्चिममा चाहिँ ऋषिखोला महिला सामुदायिक वन महिलाले संरक्षण गरेको पहिलो वन हो । विष्णोघाट र ऋषिखोलाजस्तै वन व्यवस्थापनमा महिला नै प्रत्यक्ष सहभागी रहेका सामुदायिक वनको सङ्ख्या देशभर अहिले करिब आठ सय पुगेको छ । गोरखामा मात्रै महिलाले संरक्षण गरेका ६४ सामुदायिक वन छन् ।

चुलाचौकामा सीमित हुनुपर्ने परम्परावादी सोचबाट माथि उठ्दै महिलाले वन संरक्षणमा हात हालेका र छोटो समयमै वन संरक्षणमा गतिलो योगदान गरेर देखाएका पनि छन् । चुलाचौकामा व्यस्त रहँदा पनि वन-पैदावारको खाँचो पर्ने भएकाले वन संरक्षणमा आकर्षित भएका महिलाले यसबाटै आफ्नो आर्थिक-सामाजिक जीवनमा समेत परिवर्तन ल्याएका छन् ।

यद्यपि महिलाले संरक्षणको जिम्मेवारी पाएका सामुदायिक वनको क्षेत्रफल भने एकदमै न्यून देखिन्छ । क्षेत्रफलमा हेर्दा देशभरमा जम्माजम्मी २३ हजार ४२ हेक्टर वनको संरक्षण महिलाबाट भएको छ । सामुदायिक वन महाशाखाका अनुसार देशकै सबैभन्दा थोरै क्षेत्रफल भएको महिला सामुदायिक वन महोत्तरीको सातखोली महिला सामुदायिक वन हो । यसको क्षेत्रफल ०.०८ हेक्टर मात्रै छ र जम्माजम्मी ३२ घरधुरी मात्रै यसका उपभोक्ता छन् ।

सबैभन्दा ठूलोचाहिँ धनकुटाको भाङ्गटार महिला सामुदायिक वन हो । यसको क्षेत्रफल ५७२.१९ हेक्टर छ ।

वन संरक्षणमा गतिलो योगदान दिए पनि महिलाको जिम्मा दिइएका सामुदायिक वनको क्षेत्रफल हेर्दा स्थिति निराशाजनक भेटिन्छ । सामुदायिक वन उपभोक्ता महासङ्घका अध्यक्ष घनश्याम पाण्डे महिलालाई हस्तान्तरण गरिएका सय हेक्टरभन्दा बढी क्षेत्रफल भएका सामुदायिक वन औलामा गन्न सकिने मात्रै रहेको बताउँछन् । उनी भन्छन्, 'सरकारले महिलालाई कम क्षेत्रफल भएका टुक्राटुक्रा तथा हैसियत बिगिएका, बगर, पुरुषले व्यवस्थापन गर्न नसकेका वा नचाहेका वन मात्रै दिने गरेको छ । तर, तिनै वनलाई महिलाले उदाहरणीय बनाएका छन् । महिलाले व्यवस्थापन गरेका तिनै वनले संरक्षणवापत थुप्रै क्षेत्रमा पुरस्कारसमेत हात पारेका छन् ।'

जङ्गलबाट पत्कर ल्याउन नपाएको भोकमा बुहारी-बुहारी मिलेर व्यवस्थापन गरेको बालकुमारी महिला सामुदायिक वन विश्व वन्यजन्तु संरक्षण कोषले प्रदान गर्ने अब्नाहम वन संरक्षण पुरस्कार २००५ प्राप्त गर्न सफल भयो । स्याउला र पत्कर सङ्कलन गर्न जाने बुहारी सीता नगरकोटीले रामेछापको मन्थली सामुदायिक वनबाट पत्कर लिन नपाएपछि गाउँका सबै बुहारीलाई भेला गरेर ०५७ सालमा यो वन संरक्षणको

जिम्मा लिएकी थिइन् । करिब ३६३ घरधुरीका बुहारी तथा दिदीबहिनी मिलेर ११ हेक्टर क्षेत्रफलको राष्ट्रिय वनलाई सामुदायिक वन बनाएका थिए ।

सामुदायिक वन संरक्षणमा नेतृत्व सम्हालेका महिला अहिले समुदायकै नेतृत्व गर्न सक्षम छन् । समुदायमा आइपर्ने समस्या सुल्झाउन उनीहरू आफैँ अगाडि सर्छन् । वन विनाश गर्नेहरूको पनि जमेर प्रतिकार गर्छन् । सामुदायिक वन उपभोक्ता महासङ्घ इलामकी अध्यक्ष सुशीला नेम्वाङ आफ्नो वनमा अवैध रूपमा रूख काट्नेलाई कानुनी लडाइँ लडेर रु. ३० हजार जरिवाना गराएको स्मरण गर्दै भन्छिन्, 'अर्काको वनमा बिनासोधपुछ रूख काट्नेलाई कस्तो सजाय हुन्छ भनेर वनसम्बन्धी ऐनको अध्ययन गर्नु र कानुनी लडाइँ लडेर जरिवाना तिरायौँ ।' कैलालीकी तुलसा देवकोटा चारवटा सामुदायिक वनको नेतृत्व गर्ने साहसी महिलामा गनिन्छिन् । अहिले ऐश्वर्या महिला सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहकी अध्यक्ष रहेकी तुलसाले विगत आठ वर्षयता प्रशंसा महिला सामुदायिक वन, पञ्चवटी र वनदेवी महिला सामुदायिक वनको नेतृत्व सम्हालिसकेकी छिन् ।

सामुदायिक वनको नेतृत्व सम्हालेका महिलाले आफ्नो जीवनस्तरमै ठूलो परिवर्तन ल्याएका छन् । दाङकी हुमा डीसीलाई सामुदायिक वन संरक्षणमा लागेर विधवा भएर पनि खुसीका साथ जिउने प्रेरणा मिलेको छ । उनले वन संरक्षणमा लागेपछि समाजका लागि पनि ठूलै योगदान दिएकी छिन् । वन संरक्षणमा जुटेकै बेला पाएको सशक्तीकरण तालिमबाट धेरै कुरा सिकेकी उनले त्यसैबाट

प्रभावित भई विधवा महिलाको सङ्गठनसमेत स्थापना गरिन् । उनी भन्छिन्, 'विधवा महिला एकजुट हुन थालेपछि समाजले हामीलाई सम्मान गर्न थालेको छ ।'
सीता, सुशीला, तुलसा, हुमाजस्ता महिलाले सामुदायिक वन संरक्षणको अभियानबाटै सफल जीवन जिउने प्रेरणा पाए । नेतृत्व-क्षमता र परिवर्तन आत्मसात् गर्ने खुबीको विकास गरे । र, महिलालाई जिम्मेवारी दिइए उनीहरूले उदाहरणीय काम गरेर देखाउन सक्छन् भन्ने प्रमाण पनि पेस गरे । महासङ्घका कार्यक्रम संयोजक अप्सरा चापागाईंकै भनाइमा महिलालाई नेतृत्वमा ल्याइनाले यस्तो सम्भव भएको हो ।

परिवर्तनका लागि सक्रिय महिला समूह (वाच) का सल्लाहकार डा. नारायणकाजी श्रेष्ठ नयाँ नेपालले सामुदायिक वनबाट धेरै कुरा सिक्नुपर्ने खाँचो औँल्याउँछन् । सामाजिक विकासविज्ञ डा. विमला राई थप्छिन्, 'महिलाको यो सफलतालाई वातावरण संरक्षणमा मात्रै सीमित नगराई राज्य संरचनाको हरेक तहमा समानुपातिक सहभागितासँग जोडेर हेर्नुपर्छ ।'

सञ्चारिका फिचर सेवा / सञ्चारिका समूह

प्रकाशक

सञ्चारिका समूह/नेपाल

पो.ब.नं. १३२९३

टेलिफोन : ५५३८५४९/५५४६७१५

फ्याक्स : ५०००९८१

इ-मेल: sancharika@wlink.com.np

वेबसाइट : www.sancharika.org

सम्पादक

निर्मला शर्मा

इ-मेल: nirmalaji@mos.com.np

nirmalajee@gmail.com

सञ्चारिका समूह २०५२ सालमा स्थापना भएको पत्रकार महिलाहरूको संस्था हो । सञ्चार माध्यममा कम प्राथमिकतामा परेका महिला तथा बालबालिका, मानवअधिकार, सुशासन, शिक्षा, द्वन्द्वलगायतका सामाजिक विषयसम्बन्धी फिचर तथा लेखहरूको अभावलाई यस लेखमालाले केही हदसम्म पूर्ति गर्ने अपेक्षा गरेका छौं । यसैगरी हाम्रो लेखमालामार्फत 'फिचर लेखन' मा पत्रकार महिलाहरूको गुणात्मक तथा संख्यात्मक वृद्धि गर्ने हाम्रो उद्देश्यमा तपाईंहरूको पूर्ण सहयोगको अपेक्षा गरेका छौं । यसमा प्रकाशित लेखलाई छापदा "साभार : सञ्चारिका लेखमाला/सञ्चारिका समूह" उल्लेख गरिदिनुहुन अनुरोध गर्दछौं । र, प्रकाशित सामाग्रीको एकप्रति समूहमा पठाइदिन पनि अनुरोध गर्दछौं ।

सञ्चारिका समूह